

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 6, p. 303-311, December 2012

**XIX YÜZYILDA OSMANLI ANADOLUSUNDA ERMENİ
TOPLUM YAŞANTISI: ÇORUM VE ANTAKYA
KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEKLERİ**

*ARMENIAN COMMUNITY EXPERIENCE OF THE XIX CENTURY, THE OTTOMAN
ANATOLIA: ÇORUM AND ANTAKYA EXAMPLES OF COMPARISON*

Doç. Dr. Adem KARA

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yakaçığ Tarihi

Abstract

More interested in the relevance of the Ottoman Empire saw duty of the state institutions have the most intimate and the "Millet-i Sadıka" saw the countenance of the Armenian community of the Ottoman Turks in the geography of nested results will become frustrated over time, given the ongoing life.

In our study, the experience of the two communities was reached Anatolia studied. Corum featured in Anatolia, and Antioch, we can determine two different traits is expressed in a comparison will be made. First of all, one by one took the cities of Antalya and consequently Corum tried to make an assessment.

Key Words: Çorum, Antakya, Armenian, Ottoman Empire

Öz

Osmanlı Devletinde en fazla ilgi alaka görmüş, devletin en mahrem kurumlarında vazife almış ve "Millet-i sadıka" olarak teveccüh görmüş Ermeni cemaatinin, Osmanlı coğrafyasında Türklerle iç içe devam eden hayatları zaman içerisinde hayal kırıklığına dönüşecek neticeler vermişti.

Çalışmamızda Anadolu'da iki toplumun birlikte yaşantısı zikredilmeye çalışılacaktır. Anadolu'nun iki farklı özellikli bölgesi Çorum ve Antakya'da tespit edebildiğimiz hususiyetler ifade edilerek bir karşılaştırma yapılmaya çalışılacaktır. Öncelikle Çorum ve Antakya şehirleri tek tek ele alınarak neticede bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çorum, Antakya, Ermeni, Osmanlı Devleti

Çorum bölgesinde ermeniler

Çorum Sancağı, XV. ve XVI. yüzyıl boyunca Müslüman nüfusa sahip bir kent görünümündedir. Fatih döneminde yapılan sayım defterlerinde hiçbir gayr-i Müslim nüfusa tesadüf edilememektedir. XVI. yüzyılın başında, Çorum'da sadece 14 hanelik küçük bir Yahudi cemaati görülmektedir. 1576–77 tarihine ait kayıtlarda bu küçük gruptan bahsedilmemektedir. Bu dönemlerde Çorum hemen hemen Müslüman bir kent görünümündedir ki, 1578 senesinde Çorum kadısına gönderilen bir hükümden anlaşıldığına göre, bu tarihlerde Çorum'da gayr-i Müslim nüfus bulunmuyordu¹.

1837 yılına ait cizye defterinde 55 gayrimüslim kayıtlıdır. Ancak bu kayıtlananların niçin geldikleri hakkında net bir bilgi yoktur. Yerleşik yada ticaretle uğraşan kimseler olduğu düşünülebilir².

Çorum'a ticaret yapmak amacıyla gelen ve Çorum Şer'iyye sicillerinde kayıt altına alınan belgelerde bu durum açıkça görülmektedir. Örneğin; 1839 yılında Çorum hanlarında kalmakta olan 51 gayr-i Müslim tüccardan cizye vergisi alınmıştır³.

Çorum Sancağı ve bağlı kazalarında 1893 ve 1907 yıllarına ait Müslüman nüfus dışında Rum, Ermeni ve Protestan'da bulunmaktadır. Bunlara ilişkin veriler ise şu şekildedir⁴.

	Müslüman		Rum		Ermeni		Protestan		Toplam		Genel
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
Çorum Kazası	23.830	24.551	45	101	200	297	16	17	24.091	24.966	49.057
Osmançık	8.594	8.997	-	3	26	19	-	-	8.620	9.019	17.639
Sungurlu	30.156	33.789	333	357	1367	1.476	66	63	31.922	35.685	67.607
İskilip	20.724	22.517	-	-	-	-	-	-	20.724	22.517	43.741
Mecitözi	15.992	15.547	80	72	63	69	51	54	16.186	15.742	31.928

Tablo 1. 1893 Nüfus Sayımı'na Göre, Çorum'un Nüfusunun Dinsel ve Kadın-Erkek Dağılımı

¹ Şerif Korkmaz, "Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat-II. Meşrutiyet), Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s.174-175.

² BOA.,D.CMH., D.N:2749, G.N:688, s.55.

³ Çorum Şer'iyye Sicilleri Defter no.1, sayfa:30, Hüküm no:16.

⁴ Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikler, TVY yayınları, İst. 2003, s. 166.

1902 ve 1907 yıllarına ait Ankara Vilayet Salnamesinde ise nüfus bilgileri şu şekilde verilmektedir⁵.

	Erkek	Kadın	Toplam
Müslüman	8.611	8.469	17.080
Ermeni	—	—	657
Rum	—	—	149
Protestan	—	—	14
Katolik	—	—	22

Tablo 2. 1902 Ankara Vilayeti Salnâmesi'ne Göre Çorum Kent Nüfusu

Çorum Sancağı	Hane	Gayr-i Müslim	Müslüman	Toplam Kadın	Toplam Erkek	Genel Toplam
Merkez Kaza	16.997	1.307	79.666	38.769	42.204	80.973
İskilip	8.576	56	52.306	25.693	26.669	52.362
Osmancık	6.171	87	29.386	14.037	15.436	29.473
Sungurlu	7.608	3.353	36.440	19.360	20.433	39.793
TOPLAM	39.352	4.803	197.798	97.859	104.742	202.601

Tablo 3. 1907 Ankara Vilayeti Salnamesi'ne Göre Çorum Sancağı'nın Nüfusu

1914 yılına geldiğimizde Kırşehir ve Yozgat ile beraber Ankara'ya bağlı bulunan Çorum'a, Osmancık, İskilip, Sungurlu ve Mecitözü bağlı olup nüfus bilgileri şu şekildedir⁶.

	Müslüman	Rum	Ermeni	Protestan	Çingene	Toplam
Çorum	83.150	555	1.231		113	84.936
Osmancık	31.824	50	68			31.942
Sungurlu	40.521	816	1.863	73		43.952
İskilip	55.016	15	43		699	55.187
Mecitözü	34.134	834	318	167		35.453

Tablo 3. 1914 yılı Çorum Sancağı'nın Nüfusu

Çorum halkının Sivas eyaletine ve zaman içerisinde Ankara ve Yozgat'a bağlı olduğu süreçler içerisinde sancak olma talepleri hep merkezle yapılan yazışmalara yansımıştır. Senelerce süren mücadele sonrasında her seferinde sancak olması uygun görülmeyen Çorumda vuku bulan bir eşkıyalık olayı bu sürecin önünü açmıştır.

Meclis-i Mahsûs'da, Ser-askeriyeden gelen tezkerelerde dikkate alınarak yapılan müzakereler neticesinde; Denk Ma'den kazasının Salmanlı (Kayadibi-Süleymanlı) nahiyesinin Sungurlu kazasına, Tosya kazasının Kargı nahiyesinin Osmancık kazasına ve Yozgat'ın Alaca nahiyesinin Çorum'a bağlanmasıyla mutasarrıflığın, Osmancık, İskilip, Sungurlu kazalarından

⁵ Kemal H. Karpat, "A.g.e.", s. 210.

⁶ Kemal H. Karpat, "A.g.e.", s. 210.

teşkil edilmesine karar verilmiştir. Ermenilerin bölgede yaptıkları eşkıyalık faaliyetler sonucunda bu havalinin ehemmiyet kesb etmesi nedeniyle bu bölgede yeniden bir sancağın teşkilinin çok faydalı olacağı da ayrıca belirtilmiştir⁷. Bölgede Ermenilerin faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak Çorum sancak statüsüne kavuşmuştur.

Ermenilerin bölgedeki eylemleri hakkında arşivde pek çok belge mevcuttur. Osmancık ilçesinin Şişlibel Karakolu efradından İbrahim'in katlinden dolayı Lordoğlu Kasbar ve arkadaşları yargılanmış ve gerekli cezaya çarptırılmışlardır⁸.

Çorum sancağında bu dönemde sıklıkla Ermenilerin bölgede yarattığı asayişsizlik üzerine ortaya çıkan durum ele alınmış, gerekli tedbirlerin alınması için devlet güçleri seferber edilmiştir. Arşiv belgelerinde yoğun olarak karşımıza çıkan bu durumun yoğun bir istişare ve sıkıntıya sebep olduğu görülmektedir⁹.

Eylemlerini her geçen gün arttıran Ermenilerin bu halinden dolayı Devlet, yapılan başvurular ve artan şikâyetler karşısında, Ermeni erbab-ı fesadına karşı Kürdlere, Çerkeslere ve Avşar Aşireti'ne sabretmeleri yönünde ısrarla tavsiyede bulunmakta idi¹⁰.

Gayrimüslimlerin eğitim konusunda da hizmet alabildikleri görülmektedir. 1902 tarihli Salnamede, Çorum'da 6 sıbyan mektebi, 1 Ermeni ve 1 Rum mektebi bulunduğu yazılıdır¹¹. 1905 senesinde Ermenilere ait bir idadinin de eğitim faaliyetleri yürüttüğü görülmektedir¹².

Antakya örneği

XX. yüzyılın başlarında Antakya'ya bakıldığında etnik ve dini bölümlenişin son derece katı olduğunu görmekteyiz. 1930'lu yıllarda bölgede incelemeler yapmış olan J. Weulersse'e, kenti üç ayrı sitenin bileşkesi olarak görmüştür. Sitelerin her biri üç büyük topluluktan (Türkler, Hristiyanlar ve Aleviler) birine aittir. Kentte varolan 45 semtten 27'si Türklerin oturduğu merkezi bölgede idi. Biri Ermeni ve diğeri Hristiyan olan semti birbirinden ayırıyordu. Kentin kuzey ve güney uçlarında ise iki alevi mahallesi bulunmaktaydı¹³.

⁷ BOA. İrade-i Dahiliye, D.N.44, Tarih: 15 Z. 1311(20 Mayıs 1894).

⁸ BOA, Y..PRK.HR., DN.20, G.N.46, Tarih: 9 N 1312 (6 Mart 1895).

⁹ BOA, A.MKT.MHM., Tarih: 5 Ca 1313 (24 Ekim 1895).Kalecik ve Çorum Redif Taburları için ilaveten istihdam olunan ihtiyat efradının masraflarının tesviyesi. Ankara'ya bağlı İstanos, Nallıhan ve Sivrihisar'da silâh altına alınan ihtiyat efradının masraflarının bütçeye ilavesi. Kayseri'nin bazı mıntikasında görülen Ermeni vukuatı üzerine mevcuda ilave olunacak ihtiyat efradının masraflarının bütçeye ilavesi. Çorum'da ortaya çıkan Ermeni fesadesi dolayısıyla livada bir zabtiye taburunun teşkilinin istendiği. Boğazlayan ve Maden Redif Taburları'nın silah altına alınarak bir kısım nefere silah ve cephane verilmesi; Sivas'da baş gösteren hadise dolayısıyla adı geçen yerlerde görülen telaş ve heyecanı teskin için iki bölük nizamiye süvarisinin Ankara dahilinde devriye gezdirilmesi. Asayişin temini için silah altına alınan Hassa Ordusu'na mensup Boğazlayan ve Maden Taburları'yla diğeri taburlar için gerekli hayvanatın tedariki. Silah altına alınması gereken Kayseri, Tavlasun ve Ürgüp Redif Taburları'nın çoğaltılmadığı; vilayeteki mevcut taburlarda dağınkılığa ve fesada sebep olanların haklarında gerekli muamelenin yapılması. Kengiri (Çankırı), Çorum ve İskilip Taburları'nın tamamen tertip edildiği ve bunların Çorum'da ictima edebilmeleri için gerekli hayvanatın tedariki. Çorum ve Kengiri (Çankırı) Redif Taburları için gerekli hayvanatın meccanen taraflarından temin edileceğine dair ahalinin istidanın kabul edildiği. Kengiri (Çankırı) Redif Alayı'nın Çorum'da, Kayseri Redif Livası'nınsa Kayseri'de toplanarak iki kol halinde Sivas'a sevklerinin Meclis-i Vükela'da kararlaştırıldığı.

¹⁰ BOA, Y..PRK.DH. DN.10, GN.54, 12 Z 1315(4 Nisan 1898).

¹¹ "Çorum", *Yurt Ans.*, c.III, İstanbul: Anadolu yayınları 1982, s.2037.

¹² Mehmet Ö. ALKAN, *Tanzimat'tan Cumhuriyet Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, c.VI, Ankara 2000, s. 128.

¹³ Raymond, André, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.120.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dinî ve etnik yapısında diğer imparatorluklarda olduğu gibi bir birlik görülmez. Osmanlı İmparatorluğu'nun genel yapısında gördüğümüz bu farklılığı şehir hayatında da görmekteyiz. Birçok Osmanlı şehri dil, din ve etnik yapı bakımından oldukça karışıklık arz etmekteydi. Bu farklı unsurlar bazı mahallelerde kendileri ikamet ederken, bazı mahallelerde hep bir arada yaşamaktaydılar. Antakya'da da bu durum açıkça görülebilmektedir. Şehirde, Müslüman Türkler, Hristiyan Araplar, Hristiyan Rum ve Ermeniler ile Musevî Yahudiler bir arada yaşamaktadırlar. Kısaca Antakya 5 etnik unsur ile 3 semavî dinin unsurlarının bir arada yaşadığı bir Osmanlı şehri idi¹⁴.

Antakya'da Müslümanlar dışında Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler de yaşamaktadırlar. Hemen hemen her mahallede Müslüman nüfusa rastlamakla birlikte gayrimüslim tebaanın bazı mahallelerde daha yoğun olarak yaşadığını görmekteyiz.

Antakya'da yaşayan Ermeni nüfus, Sofular ve Dörtayak mahallesinde yoğun olmak üzere, Kapı bölüğü, Dutedibi ve Rikabiye mahallelerinde yaşamaktadırlar. 16'sı edna ve 19'u evsât sınıfından toplam 35 Ermeni mükellef kayda geçmiştir¹⁵. 1848'de bu sayı 32'si edna ve 20'si evsât olmak üzere 52'ye çıkmıştır¹⁶.

Antakya'da gayrimüslimler bazı mahallelerde yoğun olarak ikamet etmekle birlikte Müslüman halk ile iç içe yaşamaktadır. Rum- Ermeni ve Yahudilerin hep beraber yaşadığı bir mahalle bulunmamakla birlikte; Muhsin, Şenbek, Kantara ve Günlük mahallelerinde Rumlar-Yahudiler ve Müslümanlar beraber yaşamaktadırlar. Dutedibi ve Kapı bölüğü mahallelerinde ise Yahudi-Ermeni ve Müslümanlar yaşarken burada da Rum bulunmamaktadır. Ermenilerle Rumların beraber yaşadığı bir mahalle ise kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla bulunmamaktadır¹⁷.

XIX. yüzyılda, Antakya'da Dörtayak, Tût, Mahsen, Sofular ve Meydan en büyük mahallelerdir. Şehirde yaşayan grupları incelediğimizde nüfusun çoğunluğu Türk ve Müslüman olmakla birlikte, Rum, Ermeni ve Yahudilerin de yaşadığı görülmektedir. Gerek etnik gerekse dinî farklılıklara rağmen gruplar birlikte yaşabilmektedirler; aralarında pek fazla olay görülmemektedir. Genel olarak aynı mahalleyi birlikte paylaşabilen bu gruplar, ticarî ve sosyal ilişkilerini sürdürmektedirler. Antakya, dinî ve fikrî yönden hoşgörünün tamamen hakim olduğu ve gruplar arasında büyük boyutlara ulaşan bir sosyal sıkıntının olmadığı, huzurlu bir Osmanlı şehridir¹⁸. Osmanlı Devleti'nde milliyet esasına dayanan azınlıkların büyük çoğunluğunu Ermeni, Rum ve Yahudi toplumları teşkil etmektedir. Bugün, Antakya merkezindeki gayrimüslimlerin ibadetlerine açık olan bir tane Rum Ortodoks Kilisesi ve bir tane de İtalyan Katolik Kilisesi bulunmaktadır¹⁹.

XIX. yüzyılda Antakya'da bulunan nüfus, İslam, Hristiyan ve Yahudi dinleri mensuplarından meydana gelirken etnik olarak da, Türk, Arap, Rum ve Ermenilerden oluşmaktaydı. Belgelerden anlaşıldığına göre; Müslümanlar ile gayrimüslimler kırsal bölgelerde Kuseyr ve

¹⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Adem KARA, XIX yüzyılda bir Osmanlı Şehri Antakya, IQ yay., İstanbul 2005.

¹⁵ BOA, ML.VRD.CMH., Defter No:138, (Tarih:H.1258), s.6-7.

¹⁶ BOA, ML.VRD.CMH., Defter No:1025, (Tarih:H.1265), s.38.

¹⁷ Adem KARA, Age., s.53.

¹⁸ Adem KARA, Age., s.65-66.

¹⁹ Adem KARA, Age., s.66.

Süveydiye nahiyelerinde bir arada yaşarken, şehir merkezinde ise Dörtayak, Sofular, Sarı Mahmut, Günlük, Kantara, Kastal ve Mahsen mahallelerinde birlikte yaşamışlardır²⁰.

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Hatay il sınırları içerisinde kalan bölgelerde nüfus bakımından önemli bir değişiklik bulunmamaktadır. 1319 (1901) tarihli Haleb Vilayet Salnamesi'ne göre²¹ Antakya, Belen ve İskenderun'un nüfusları incelendiği vakit; İslam, Ermeni Katolik, Rum Katolik, Rum Ortodoks, Ermeni, Protestan, Yahudi, Latin ve Ecnebi dini grupları görülmektedir. Nüfuslarında önemli bir artış görülmemekle birlikte, gayrimüslim grupların adedinde bir artış olduğu görülmektedir. Mesela daha önceleri varlığından söz edilmeyen Rum-Katolikler ve Ecnebler, XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış görünmektedir. Bu da bölgede yapılan yoğun misyonerlik faaliyetlerinin başarılı olduğunu göstermektedir.²²

1324 (1906) tarihli Haleb Vilayet Salnamesi'nde²³ yer alan bilgilerin çerçevesinde; Antakya, Belen ve İskenderun'da yaşayan gayrimüslim gruplarındaki farklılığın daha da artmış olması, bu yöredeki misyonerlik faaliyetlerinin bütün hızıyla devam ettiğini göstermektedir.

Antakya'da 150 Hristiyan hanesi bulunmakta idi. Bunlar Arapça konuşmaktaydılar. İbrahim Paşa, bunların bir kilise ve bir mektep yapmalarını sağlamıştır. Antakya Hristiyanları, Antakya Ortodoks Patrikliği'ne, Süveydiye ve çevresindeki Ortodokslar Lazkiye Piskoposluğu'na bağlıdır. Antakya'da ayrıca 10 Ermeni, 40 Yahudi ailesi yaşamakta olup, Yahudilerin bir havrası yoktur²⁴.

Elde ettiğimiz iki cizye defteri kayıtlarını incelediğimizde, 1258 (1842) yılında Antakya'da vergiye tâbi 246 Rum, 43 Yahudi ve 35 Ermeni olduğunu, bağlı nahiyelerde ise 1429 gayrimüslim bulunduğu görmekteyiz. Bunun açılımını yapacak olursak; Sûriye karyesinde 81, Çente karyesinde 72, Ordu karyesinde 93, Keseb karyesinde 262, Zeytûniye karyesinde 325, Kâbüsiye karyesinde 81, Yoğunluk karyesinde 303 ve Hacı Habıblü'de 212 cizye mükellefi gayrimüslim bulunmaktadır.²⁵

1848'e ait cizye defterine göre ise, Antakya merkezde 354 Rum, 48 Yahudi ve 52 Ermeni, Sûriye karyesinde 109, Çente karyesinde 98, Ordu karyesinde 64, Keseb karyesinde 436, Zeytûniye karyesinde 346, Kâbüsiye karyesinde 84, Yoğunluk karyesinde 358 ve Hacı Habıblü'de 238 cizye mükellefi gayrimüslim bulunmaktadır.²⁶

Bölgede yaşayan Ermenilerin XIX. Yüzyılda Osmanlı coğrafyasının her tarafında olduğu gibi Antakya'da da hareketlendikleri görülmektedir. 1-10 Ramazan 1260 (14-24/09/1844) ve Cemaziyelahir 1260 (18.06./ 16.07. 1844) tarihli iki hüküm ilginçtir. Cezalandırılması gereken bir suç işleyen Ermenilerin, bu cezadan kurtulmak için Katolik mezhebine geçtikleri görülmüştür. Bu şekilde bir yöntem izleyerek cezadan kurtulan Ermeniler, düzenin bozulmasına neden olmuşlardır. 1834 yılında yayınlanan fermandan Osmanlı ülkesinde mezhep değiştirme yasaklanmıştır. Fakat Antakya ve Halep tarafında Ermenilerin halen aynı yöneme başvurmaları, Katolik veya Latin mezhebine geçmelerinin, haber alınması üzerine böyle bir harekete müsaade edilmemesi hususunda kanunî önlemlerin alınması

²⁰ Adem KARA, Age., s.66.

²¹ Salname-i Vilayet-i Haleb, 1319, 29. Defa, s. 247, 258, 273.

²² Adem KARA, Age., s.64.

²³ Salname-i Vilayet-i Haleb. 1324, 34. Defa, s. 280, 301, 333.

²⁴ Mehmet Tekin, Hatay Tarihi – Osmanlı Dönemi-, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ank. 2000, s.98.

²⁵ BOA, ML.VRD.CMH., Defter No:138, s.31 (Tarih: H.1258).

²⁶ BOA, ML.VRD.CMH., Defter No:1025, (Tarih:H.1265), s.38.

istenmiştir²⁷. Bu konudaki sıkıntının halledilmemiş olduğu 1850'ye ait emr-i şeriften anlaşılmaktadır. Kendi ruhanî liderleri tarafından cezalandırılmamak için mezhep değiştiren Ermenilerin, bu şekildeki tavırlarının düzenin bozulmasına salık verdiği için 1834 yılında ferman yayınlanarak Latin, Katolik ve Rumların mezhep değiştirmeleri yasaklanmıştır. Fakat Antakya ve çevresindeki Ermenilerin kendi dinlerine uygun hareket etmemelerinden dolayı liderleri tarafından cezalandırılmalarından korkmaları dolayısıyla Katolik ve Latin mezhebine geçmeleri devleti tedbir almaya itmiştir. İstanbul ve tevabii Ermeni Patrikliğince yapılan şikayet üzerine mezhep değiştirenlerin taleplerinin kabul edilmemesi istenmiştir²⁸.

Rebiülevvel 1264'de (02-03/1847) gönderilmiş olan Emr-i âli'de Ermeni patrikliğine dahil Antakya, Lazkiye, Payas, Kûs Dağı ve Bilan taraflarında yaşayan Ermeni milletinin ayinlerine dair hususları görmek üzere Feribi Piskopos'un marhasa olarak tayin edildiği belirtilmektedir. Kendisi, bu atamayla beraber görevli olduğu bölgede görev yapan papaz ve karabaşları azlederek yerlerine yeni atamalar yapmakla görevlendirilmiştir. Adı geçen marhasa ve diğer papazların -fazla yüksek sesle olmamak kaydı ile- evlerinde İncil okumak, fener ve mum yakmak, iskemle ve resim koymak, değnek tutmak gibi ayinlerine eskiden olduğu gibi ellerindeki kiliseleri ve manastırları ve ziyaretgâhlarına ölülerini gömmelerine karışılmaması istenmiştir. İbadethanelerine kimsenin karışmaması ve kontrol etmeye kalkışmaması, içindeki eşyalara el konulmaması, tamir ve onarımlarına izin verilmesi, nikâh törenlerine, aralarındaki anlaşmazlıklarda marhasanın yetkili olduğu belirtilmekte, kadı ve naiplerin talep olmadıkça karışmamaları, ölen Ermenilerin mallarıyla ilgili işlemlerin kendi din adamları tarafından icra edilmesi istenmektedir²⁹. 1 Rebiülevvel 1266 (15.01.1850) tarihli mahkeme ilamında Antakya'da yaşayan Ermenilerin patrik vekili tarafından verilen ve İncil okumak için kiralayacakları haneye hiç kimsenin müdahale edilmemesine dair arzuhal üzerine söz konusu evde yapılması istenen keşif yapılmıştır. Ev, Sofular Mahallesinde olup, etrafında Müslüman hane bulunmamaktadır. Etrafında camii ve mescid de olmadığı için kiralanmasında ve tamir edilmesinde sakınca olmadığı belirtilmiştir³⁰.

Bölgede yaşayan Ermenilerin yaptıkları işlerde sicillerden tespit edilebilen bir başka ayrıntıdır. XVIII. numaralı deftere (1823-1827) baktığımızda ise; 45 Kefşger, 35 Debbağ, 20 Bakkal, 12(Müslim)-7(Yahudi) Attar, Bezirgan:13(Müslim)-13(Yahudi)-6(Zımmi), 7Semerci, 6 Mutaf, 7 Nalbant, 7 Boyacı, 8 Sarrac, 3 Hamamcı, 3 Ma'sereci, 2 Hamal, 4 Çıkrıkçı, 6 Berber, 1 Hallaç, Kuyumcu:3 (Rum)-2 (Ermeni), 17 Mimar, 8 Çilingir, 2 Penbeci, 14 Ekmekçi, 20 Kasab, 14 Demirci, 10 Zifirci, 8 Kalaycı, 8 Çalgıcı, 24 Bahçıvan, 14 Oturakçı, Abacı 5 (Müslim) -5 (Zımmi), 5 Değirmenci, 1 Basmacı, 3 Müftü Havlusu, 2 Hacı Mustafa Efendi Havlusu, 1 Celebci, 4 Simitçi, 4 Terzi, 6 Arpacı, 25 Neccar, 1 Keçeci olmak üzere toplam 411 esnaf belgede kayda geçmiştir³¹.

Bölgedeki Yahudiler; fail, tüccar, cerci, bezirgan, attar ve simsar olarak; Ermeniler ise cüllah, fail, kalaycı, abacı, kuyumcu, kazancı, basmacı, saik, mumcu, atıl, berber, kolcu ve palancı olarak ticaret hayatında yer almışlardır³².

²⁷ BOA, Halep Ahkam, Defter No:7, s.88-91-92; BOA, HR. MKT, Dosya No:6 , Gömlek No:2, Tarih: 4 Şaban 1260.

²⁸ A.Ş.S., Defter No: XXVI, Belge No: 516

²⁹ A.Ş.S., Defter No: XXVI, Belge No: 365

³⁰ A.Ş.S., Defter No: XXVI, Belge No: 409.

³¹ A. Ş. S., Defter No:XVIII, Belge No:36/a.

³² BOA, ML.VRD.CMH., Defter No:138, s.5-6.

Değerlendirme

Çorum ve Antakya örnekleri üzerinden Anadolu'nun iki farklı coğrafyasında Ermenilerle Türk toplumu arasındaki ilişkileri değerlendirmeye çalıştığımız bu çalışmada ortaya çıkan durumu özetlemeye çalışırsak şunlar ifade edilebilir.

Çorum'da daha geç ve sınırlı olarak karşımıza çıkan Ermeni yerleşmesinde paylaşımın pek fazla olmadığı görülmektedir. Birlikte yaşam yoğun olarak karşımıza çıkmamakla birlikte Antakya'da çok daha eski bir yerleşimden ve paylaşımından bahsetmek olanaklıdır. Türklerle Ermenilerin birlikte yaşadığı mahallelerden birbirlerine kefil olamaya kadar erişen ilişkilerine Antakya güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Sosyal hayatının gerçekleştirildiği ortak yaşam sahaları birlikte paylaşılmakta ve birlikte bir şeyler yapılabilir. Çorum'da Ermeni sorununun ayyuka çıktığı süreçte rastladığımız belgeler ve bu belgelerde geçen başkaldırı ve adi bir takım olaylara kadar gerçekleşmiş olan eylemleri bu çerçevede değerlendirdiğimizde algılamak kolaydır.

Antakya gibi farklı etnik grupların yaşadığı bölgelerde nispeten toplumun bir parçası ve günlük yaşamlarını devam ettiren Ermeniler, Orta Anadolu coğrafyasında daha fazla etki altında ve zararlı çalışmalar içerisinde görülmektedir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv belgeleri

- A. Ş. S., Defter No: XVIII, Belge No: 36/a.
- A.Ş.S., Defter No: XXVI, Belge No: 365
- A.Ş.S., Defter No: XXVI, Belge No: 409.
- A.Ş.S., Defter No: XXVI, Belge No: 516
- BOA, A.MKT.MHM., 5 Ca 1313 (24 Ekim 1895).
- BOA, Halep Ahkam, Defter No:7, s.88-91-92.
- BOA,HR. MKT, Dosya No:6 , Gömlek No:2, 4 Şaban 1260.
- BOA, ML.VRD.CMH., Defter No:1025, (H.1265), s.38.
- BOA, ML.VRD.CMH., Defter No:1025, (H.1265), s.38.
- BOA, ML.VRD.CMH., Defter No:138, (H.1258), s.6-7.
- BOA, ML.VRD.CMH., Defter No:138, s.31 (H.1258).
- BOA, ML.VRD.CMH., Defter No:138, s.5-6.
- BOA, Y..PRK.DH. DN.10, GN.54, 12 Z 1315(4 Nisan 1898).
- BOA, Y..PRK.HR., DN.20, G.N.46, 9 N 1312 (6 Mart 1895).
- BOA. İrade-i Dahiliye, D.N.44, 15 Z. 1311(20 Mayıs 1894).
- BOA.,D.CMH., D.N:2749, G.N:688, s.55.
- Çorum Şeriyye Sicilleri Defter no.1, shf.30 Hüküm no:16.

- Salname-i Vilayet-i Haleb. 1324, 34. Defa, s. 280, 301, 333.
- Salname-i Vilayet-i Haleb, 1319, 29. Defa, s. 247, 258, 273.

B. Telif eserler

“Çorum”, *Yurt Ans.*, c.III, İstanbul: Anadolu yayınları 1982.

ANDRÈ, Raymond, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

KARA, Adem. **XIX yüzyılda bir Osmanlı Şehri Antakya**, IQ yay., İstanbul 2005.

KARPAT, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikler**, TVY yayınları, İst. 2003.

KORKMAZ, Şerif; “Çorum’un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat-II. Meşrutiyet)”, **Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara 2003, s.174-175.

Ö. ALKAN, Mehmet, **Tanzimat’tan Cumhuriyet Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, c.VI, Ankara 2000

TEKİN, Mehmet; **Hatay Tarihi – Osmanlı Dönemi-**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ank. 2000.